

03. Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan *ıçgın-* ve *örġin* sözcüklerinde geçen {-gl-} eki**Ahmet KARAMAN¹**

APA: Karaman, A. (2021). Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan *ıçgın-* ve *örġin* sözcüklerinde geçen {-gl-} eki. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö9), 35-42. DOI: 10.29000/rumelide.981496.

Öz

Eski Türkçenin söz varlığı içerisinde hem yazıt ve el yazmaları hem Eski Uygur hem de Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçen *ıçgın-* ve *örġin* sözcüklerinin etimolojik çözümlemeleri konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. *ıçgın-* sözcüğünün sonundaki {-n-} ve *örġin* sözcüğünün sonundaki {-n-} eki tespit edilebilir durumdadır. Bu tespitten başka bu iki sözcüğün kök biçimleri ile kök biçimleri {-n-} / {-n} ekine bağlayan fiiller ve her iki sözcüğün de aldığı anlaşılan ikinci ek konusunda Türkolojide bir boşluk vardır. Her iki sözcüğün de yapısında görülen bu ikinci ek, {-gl-} eki gibi görünmektedir. {-gl-} eki, *ıçgın-* ve *örġin* sözcüklerinin etimolojik açıdan açıklanması noktasında önemli bir yere sahiptir. Eski Türkçenin söz varlığı ve söz yapımı üzerine hazırlanan etimoloji sözlüklerinde yer almayan bu ekin varlığı, *ıçgın-* ve *örġin* sözcükleri derinlemesine incelendiğinde kaçınılmaz görünmektedir. Çünkü özellikle *örġin* sözcüğünün açıklanmasında tanık gösterilen ve Şine Usu yazıtının güney onuncu satırında geçen *örġi-* fiili, bu durumun anlaşılmasında kilit bir role sahiptir. Yapılan bu çalışmada ilk olarak Eski Türkçenin söz varlığından örnek tanıklamalarla *ıçgın-* ve *örġin* sözcüklerinin karşıladıkları anlamlar üzerinde durulacaktır. Sonrasında, ilgili sözcükler için sunulmuş etimoloji önerilerine eleştirel bir bakış açısıyla değinilecektir. Daha sonrasında, bu iki sözcüğe kaynaklık etmiş olduğu düşünülen kök biçimler ve sözcüklerin aldığı ekler açıklanmaya çalışılacaktır. Yazının son bölümünde ise çıkan sonuçlar ışığında Clauson, Gabain, Erdal, Orkun ve Tekin gibi araştırmacıların tespitlerinde bulunmayan {-gl-} ekinin yapısal ve anlamsal görünümü üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: *ıçgın-*, *örġin*, {-gl-} eki, etimoloji, Eski Türkçe

The {-gl-} suffix in the *ıçgın-* and *örġin* words witnessed in the Old Turkic vocabulary**Abstract**

Within the vocabulary of Old Turkic, there are uncertainty about the etymological analysis of the words *ıçgın-* and *örġin* in both inscriptions and manuscripts, as well as in Old Uyghur and Karakhanid Turkic texts. The suffix {-n-} at the end of the word *ıçgın-* and {-n} at the end of the word *örġin* are detectable. Apart from this determination, there is a gap in Turcology regarding the root forms of these two words with verbs connecting root forms to {-n-} / {-n} suffixes also the second suffix that both words are understood to have. This second suffix seen in the structure of both words seems to be {-gl-} suffix. The suffix {-gl-} has an important place in the etymological explanation of the words *ıçgın-* and *örġin*. The existence of this suffix, which is not included in the etymology dictionaries prepared on vocabulary and word deriving of Old Turkic, seems inevitable when the words *ıçgın-* and *örġin* are examined in depth. Because the verb *örġi-* in the south tenth line of the Şine Usu inscription, which is witnessed in the explanation of the word *örġin*, has a key role in understanding this situation. In this study, firstly, the meanings of the words *ıçgın-* and *örġin* will be emphasized with sample testimonies from the vocabulary of Old Turkic. Then, the etymology suggestions for the relevant words will be addressed from a critical point of view. After that the root forms that are thought to be the source of these two words and the

¹ Dr., İnönü Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, (Malatya,Türkiye). karamana00@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-2524-8972. [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 28.06.07.2021-kabul tarihi: 20.08.2021; DOI: 10.29000/rumelide.981496]

suffixes that the words take will be try to explained. In the last part of the article, structural and semantic appearance of the suffix {-gl-}, which was not found in the determinations of researchers such as Clauson, Gabain, Erdal, Orkun and Tekin, will be emphasized in the light of the results obtained.

Keywords: *ıçgın-*, *örgin*, {-gl-} suffix, etymology, Old Turkic

Giriş

Eski Türk yazısı (runik / runiform) taşlara işlenmenin yanında kâğıtlar üzerine de yazılmıştır. Runik yazıyla gerek taşlar üzerine işlenmiş gerekse de kâğıtlar üzerine yazılmış kimi belgeler günümüze dek ulaşmıştır. Adı geçen bu yazıtlar ve el yazması eserler, Eski Türkçenin dil özelliklerinin görüldüğü ilk evreyi oluşturmaktadır. Eski Türkçenin özelliklerinin yansıdığı diğer bir evre, başta Budizm olmak üzere Maniheizm, İslâmiyet ve Hristiyanlık gibi inanç sistemlerinin etkisiyle yazılmış dinî eserler ile herhangi bir inanın yansımadığı din dışı sivil metinlerden oluşan Eski Uygur Türkçesi evresidir. Eski Türkçe döneminin son evresi ise ilk Türkolog Kâşgarlı Mahmud'un eşsiz eseri DLT'den başka özellikle yeni kabul edilen İslâm dininin yoğun etkisiyle kaleme alınmış dinî nitelikteki metinlerden oluşan Karahanlı Türkçesi evresidir.

Eski Türkçe konulu çalışmalarda, izi sürülen, takip edilen, araştırılan yapıların anlamsal ve yapısal boyutlarının tam anlamıyla açıklığa kavuşturulabilmesi adına, Eski Türkçe dönemini oluşturan bu üç evrenin tamamı göz önünde bulundurularak değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Eski Türkçeyi oluşturan bu üç evrenin üçünde de tanıklanan *ıçgın-* sözcüğü hem anlam hem de yapı bakımından dikkat çekmektedir. Özellikle sözcüğün yapısında bulunan ekler üzerine çeşitli fikirler öne sürülmüş ancak sözcüğün etimolojisi adına açık bir açıklama getirilememiştir. Eski Türk Yazıt ve El Yazmaları evresi ile Eski Uygur Türkçesinde geçmesine karşın Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmayan *örgin* sözcüğü üzerine de benzer biçimde tartışmalar bulunmaktadır. Birbirinden farklı köklere dayanan ve yapılarındaki son eklerin birbirinden farklı olduğu bu iki sözcüğü, aynı yazıda ele aldırın nokta, her iki sözcüğün de almış olduğu anlaşılabilir {-gl-} ekidir. Şimdiye dek sunulan Eski Türkçenin söz yapımında kullanılan ekler listelerinde yer almayan bu ek, *ıçgın-* ve *örgin* sözcüklerinin etimolojisinin tatmin edici biçimde yapılabilmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Yapılan bu çalışmada adı geçen bu iki sözcük, ayrı başlıklar altında incelenecektir. Yazıda öncelikle Eski Türkçenin söz varlığındaki tanıklamalarından örnek kullanımlarla *ıçgın-* ve *örgin* sözcükleri, anlamsal açıdan ele alınacaktır. Sonrasında, bu iki sözcüğün etimolojisi adına yorum getirmiş kimi Türkolog görüşlerine yer verilecektir. Etimoloji önerilerinden sonra sözcüklerin yapısal çözümlemeleri için yeni bir öneri sunulacaktır. Yazının üçüncü ve son bölümünde ise elde edilen veriler ışığında *ıçgın-* ve *örgin* sözcüklerinin yapısında yer alan {-gl-} ekinin anlamsal ve yapısal görünümü üzerine kimi düşünceler ortaya konacaktır.

1. *ıçgın-* sözcüğü

ıçgın- sözcüğü, eski Türk yazıtlarında KT D6-13, BK D7-11, O D1 ve O D2'de; el yazmalarında ise yalnızca IB 22'de 'düşürmek, elinden gitmek, kaybetmek, yitirmek' karşılığıyla geçmektedir. Sözcük, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde 'dağılmak, kaybolmak, ufalmak'; Karahanlı Türkçesinde ise 'elinden kaçırmak, kaybedilmek, yok edilmek, elden gitmek, yakalanmak' karşılığıyla tanıklanmıştır (Caferoğlu, 2015: 84; Ünlü, 2012: 301). Sözcüğün Eski Türkçenin söz varlığındaki tanıklamalarına bakıldığında mecazî anlamlar kazandığını da belirtmek gerekir. Sözcüğün kullanımlarıyla ilgili kimi örnek tanıklamalar aşağıda verilmiştir:

<p style="text-align: center;">Adres RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8 Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714 e-posta: editor@rumelide.com tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616</p>	<p style="text-align: center;">Address RumeliDE Journal of Language and Literature Studies Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8 Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714 e-mail: editor@rumelide.com, phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616</p>
---	---

[...] *türük bodun élledök élin ıçğını idmiş kaganladok kaganın yitürü idmiş* [...] “Türk halkı, yurt tuttuğu toprakları yitirmiş, kağan yaptığı kağanını kaybetmiş.” KT D6, BK D7, (Aydın, 2017: 53, 82)

[...] *türük törösün ıçgınmış bodunug eçüm apam törösünce yaratmış boşgurmış* [...] “Türk yasalarını kaybetmiş halkı, atalarım dedelerim yasalarına göre (uygun olarak) yeniden örgütlemiş, eğitmiş (öğretmiş).” KT D13, BK D11, (Aydın, 2017: 55, 83)

[...] *ol kan yok boltokda késre él yitmiş ıçgınmış* [...] “O han öldükten sonra yurdu yitirmiş kaybetmişler.” O D2, (Aydın, 2017: 123)

kaganladok kaganın ıçğını idmiş [...] “kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş.” O D2, (Aydın, 2017: 123)

uzuntonlug köznüşin kölke ıçgınmış yarın yanrayur kéçe keñrenür tér ança biliñler munlug ol añıg yawlak ol “Bir kadın, aynasını göle düşürmüştü (gölde kaybetmiş). (Bu yüzden) Sabah söyleniyor, akşam sızlanıyor. Öylece biliniz ki (bu fal) sıkıntı vericidir, çok kötüdür.” (Yıldırım, 2017: 39; Tekin, 2019: 21)

[...] *éli kamı él ornın ıçğınay* [...] 434 (VI. 16b.), 8-9. (Kaya, 1994: 328)

[...] *öglerin köñüllerin ıçğınıp ne kılınmışın artı bilinmez boltılar* [...] 625 (X. 14a.), 16. (Kaya, 1994: 328)

[...] *önjre suidi kan élin ıçğınıp yértinçü yér suv yémrilti yérilti* [...] HT VII, 813. (Röhrborn, 1991: 78)

[...] *öz tüzlerin titmedin [ıçğınmadın] egsükler e[rs]er ?* [...] BTT XXVI, 30-31, (Kasai, 2008: 170)

[...] *ög ig emgekimin serü umadın birer birer ögümin köñülümün ıçğınur men* [...] DKPAM 2694. (Elmalı, 2016: 156)

[...] *ol kuşnı eligdin ıçğındı* [...] DLT, (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 115)

[...] *yakadaki yalgagalı eligdeki ıçğınur* [...] DLT, (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 115)

[...] *er ıçğındı* [...] DLT, (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 115)

[...] *süşin keğ küdezse til ıçğınmasa süsi az üküşin yağı bilmese* [...] KB, 2350. (Arat, 1979, 249)

Clauson, sözcük için ‘to allow (someone or something Acc.), to disappear; to let (something) slip’ açıklamasını yapar. Clauson ayrıca sözcüğün dönüşlülük anlatımına sahip olduğunu ancak kökünün bilinmediğini ifade eder (ED 23a-b). Gabain, *ıçgın-* / *ıçğun-* biçiminde verdiği sözcüğün ‘kaybolmak, kurtulmak’ anlamında olduğunu belirtmek dışında herhangi bir yorumda bulunmaz (1988: 273). Tekin, ‘ünlülü eylem zarfı + *ıd-* ‘göndermek’ yapısının örnekleri arasında *ıçgın-u ıd-* ‘elden çıkarıvermek’ ifadesine yer verir ve *ıçgın-* sözcüğünün karşılığı için ‘elden kaçırmak, yitirmek’ anlamını belirler. Tekin de sözcük üzerine bundan başka bir açıklamaya yer vermez (2003: 99, 244). Şirin User, *ıçgın-* fiili için ‘1. çıkarmak, düşürmek, ayırmak, koparmak, sökmek. 2. (*il, törü* veya *kaganı*) yitirmek, elden kaçırmak’ anlamlarını belirler (2009: 341, 364). Orkun, *ıçgın-* için ‘kaybolmak, bozulmak’; *ıçğını ıd-* için ise ‘kaçıp gitmek, bozulmak’ karşılığını düşünür (2011: 807).

Erdal *aşğın-* maddesinde, Ercilasun’un {-gXn-} ekiyle ilgili görüşlerine yer verir ve Ercilasun’un *ıçgın-* fiilini bu ekin örnekleri arasında sıraladığını aktarır (1991: 589-590). Erdal *ıçgın-* maddesinde ise sözcük için ‘to lose something, let it go, let it slip away’ karşılığını verir ve sözcüğün kök biçimi ile yapısının bilinmediğini

ifade eder (1991: 601). Demirel, Ercilasun'un görüşlerini de atıfladığı yazısında, *ıçgın-* sözcüğündeki ekin {-gXn-} eki olduğunu belirtir. Demirel ilgili yazısında, Banguoğlu'nun {-gXn-} eki için 'berkitme fiilleri yapan ek -ik- üzerine -in- dönüşlü çatı ekinin getirilmesiyle ortaya çıkmış olabileceği' düşüncesini aktarır. Yine Demirel, Tietze'nin söz konusu ek için 'orta dönüşken -ik- eki ve dönüşlülük eki -(i)n- ekinin birleşmesiyle oluştuğu' görüşünü ifade eder (2017: 2127-2128).

ıçgın- fiilinde Clauson ve Demirel'in ifade ettiği dönüşlülük anlatımı, sözcüğün sonunda yer alan ve Eski Türkçenin söz yapımında sık biçimde tanıklanan {-n-} ekinden kaynaklanmaktadır. Sözcüğün yazıtlardaki kullanımlarına bakıldığında açık biçimde 'yurt topraklarını, yasalarını ve kağanını' kaybeden halktır ve bu durumdan etkilenen de yine halkın kendisidir. IB 22'de geçen cümlelerin öznesi *uzuntonlug'* tur. Aynasını göle düşüren de bu durumdan kaynaklı olarak sızlanıp söylenen de yine kadının kendisidir. Bu itibarla sözcüğün yapısındaki son ekin {-n-} eki olduğu açıktır. Eski Türkçenin söz varlığında şimdiye dek yalnızca KB 1532'de tanıklanan bir *ıç-* fiili vardır:

[...] *ara bir ıçar kör yorır belgüsüz ara köz körürde bolur belgüsüz* [...] (Arat, 1979: 170)²

Ünlü, *ıç-* fiili için 'kaybolmak, saklanmak, gizlenmek' karşılığını verir (2012: 301). Satırın bağlamından, buradaki *ıç-* fiili için belirlenecek en uygun anlamın 'kaybolmak' olduğu anlaşılmaktadır. Satırın başındaki *ara bir ıçar* ifadesi 'kimi zaman kaybolur' biçiminde karşılanabilir. Bu noktada, *ıçgın-* sözcüğünün karşıladığı anlamlar ile *ıç-* fiilinin 'kaybolmak' anlamı arasındaki ilişki yadsınamaz durumdadır. Böylece *ıçgın-* sözcüğünün kök biçimi için *ıç-* fiili zorlamaya yer olmadan tespit edilebilir. *ıç-* fiili ile *ıçgın-* sözcüğü arasındaki anlamsal bağlantı anlaşıldıktan sonra *ıç-* fiilinin nasıl {-n-} ekine bağlanabileceği üzerinde durulabilir. Banguoğlu ve Tietze'nin {-gXn-} eki için düşündükleri {-ik- / -ik- + -in-} tespiti, *ıçgın-* fiilinin ses ve hece yapısına uygun değildir. Eski Türk yazısında (runik / runiform) ık/kı sesi için ayrı bir işaret vardır. Ancak *ıçgın-* sözcüğü açık biçimde *I ç g^l n^l* biçiminde yazılmıştır. Burada sözcüğün kök biçiminin *ıç-* fiili olduğu ile sözcüğe getirilen son ekin {-n-} eki olduğu belirlendikten sonra sözcüğün aldığı ilk ekin ne olduğu, yazının üçüncü bölümünde açıklanmaya çalışılacaktır.

2. *örgin* sözcüğü

Örgin sözcüğü, eski Türk yazıtlarında Tes G2, Ta G6, Ta B1-2, ŞU D8-9, ŞU B6, ŞU G10, KarB I, II/8'de; el yazmalarında ise yalnızca IB 1'de 'kağanlık otağı, taht' karşılığıyla tanıklanmıştır. Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *örgin* / *örgün* biçiminde 'taht' karşılığıyla tanıklanırken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmemektedir (Caferoğlu, 2015: 152). Sözcüğün kullanımlarıyla ilgili kimi örnek tanıklamalar aşağıda verilmiştir:

[...] *kasar kur<ı>g kontı çit tikdi örgin yaratdı yayladı* "Kasar'ın batısına yerleşti. Çit dikti, tahtını kurdurdu. Yazı (orada) geçirdi." Tes G2, (Aydın, 2018: 37)

[...] *ötügen ortosınta as öñüz baş kan idok baş kédinin örgin bunta éti<t>dim* "Ötüken'in ortasında As Öngüz Baş (ve) Kan Iduk Baş (dağlarının) batısında kağanlık otağını burada kurdurdum." Ta G6, (Aydın, 2018: 44)

[...] <...> *kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kédin uçınta tez başınta örgin [anta étitdim çit] anta yaratıtdım* [...] "<...> kağan adını hatun adını alıp Ötüken'in batı ucunda, Tes (Irmağ'nın) kaynağında kağanlık otağını orada kurdurdum, karargâh çitlerini orada vurdurdum." Ta B1, (Aydın, 2018: 44)

² Tezcan, ilgili beyitteki ifadenin *yir ıçer* biçiminde okunmasının daha doğru olacağı kanısındadır (1981: 40-41).

[...] *ötügen ortosınta as öngüz baş kan ıdok baş kédininte yayladım örgün bunta yaratı<t>dım çıt bunta tokıtdım*
 [...] “Ötüken’in ortasında As Öngüz baş (ile) Kan İduk Baş (dağlarının) batısında yayladım. Kağanlık otağını burada yaptırttım. Karargâh çitlerini burada vurdurdum.” Ta B2, (Aydın, 2018: 44)

[...] *anta yana tüşüp orkon balıklıg beltirinte él örgünün anta örgipen étitdim* [...] “Oradan yine geri dönüp Orhon Irmağı (ile) Balıklıg Irmağı’nın birleştiği yerde ülkenin tahtını (yönetim merkezini) orada yükselttirip düzenlettim.” ŞU G10, (Aydın, 2018: 61-62)

tensî men yarın kéçe altun örgün üze olurupan meñileyür men ança bilinler edgü ol “Ben Tensî’yim! Sabah akşam altın taht üzerinde oturup mutlu bir biçimde yaşarım. Öylece biliniz ki (bu fal) iyidir.” (Yıldırım, 2017: 33; Tekin, 2019: 19)

[...] *sögütler altınnta vaydurı erdini üzeki örgünler üzesinte olurup* [...] 93 (II. 30a.), 1. (Kaya, 1994: 103)

[...] *erdinilig lnhualıg örgünler üze olurup* [...] 380 (V. 18b.), 21. (Kaya, 1994: 224)

[...] *kim ol örgünniğ özinteg ortosınteg oronnteg olorgusınteg bolup tururlar* [...] BTT V, 175. TI D20 (U 262), 7. (Zieme, 1975: 31)

[...] *otra[sınta vajı]rlıg vaçrazan förgün ol* [...] HT III, 335. (Ölmez ve Röhrborn, 2001: 67)

[...] *sogançig kutlug vaçrazan örgündeki mahabodiram seşremde erigme üküş bilgeler kuvragı üze kavzatılmış* [...] HT VII, 1840-1841. (Röhrborn, 1991: 158)

[...] *öñre bodi sögüt tüpinte vaçrazan örgün üze oluru yarlıkadokta* [...] HT VIII, 883-884. (Röhrborn, 1996: 85)

[...] *azu yme édiş örgün üze ağıtıp ulug teriñ kuvragka nom nomlayur bol[ur]* [...] HT X, 172. (Mirsultan, 2010: 88)

[...] *toyın dıntar bolayın ötrü otgurak katag köñülin örgüninte kodı éne inçe tép sav sözleyür* [...] 47, 22. (Tekin, 2019: 101)

Örgün sözcüğünün kaynağını Moğolca’da tespit ettiğini düşünen Ramstedt, sözcüğü *örgüğe* ve **örgü-* ile karşılaştırır (1913: 53). Clauson, *örğün* ‘throne’ sözcüğünün *örge-* fiilinden geldiğini düşünür. Ona göre *örge-* fiili de *örüg* adından gelmektedir (ED 225b, 226a-b). Clark, sözcüğün Moğolca olduğunu belirtir ve *ör-* ‘to rise’ fiilne {-gln} ekinin getirilmesiyle kurulduğunu düşünür (1977: 142). Tekin, ‘hakan otağı, saray, konak, taht’ biçiminde anlamlandırdığı sözcüğün *örği-* ‘yükseltmek, kurmak; hakan çadırı ve tahtı kurmak’ fiiline {-Xn} ekinin getirilmesiyle oluştuğu görüşündedir (2003: 92, 251). Şirin User, sözcüğü ‘kağan otağı’ biçiminde anlamlandırır (2009: 242). Ölmez, sözcüğün yapısının iki biçimde açıklanabileceğini belirtir: **ör-(ü)g+e-* (< *ör-* ‘yükselmek, örerek yükselmek’) veya **örği-* < *örğ+i-* (2018: 163). Aydın ise sözcüğün *örği-* ‘yükseltmek’ fiilinden yapıldığını düşünür. Ona göre sözcük, Türkçeden Moğolcaya verilmiş bir ödünç sözcük olabilir (2018: 162).³

Örgün sözcüğünün sonundaki ekin {-n} eki olduğu, ŞU G10’da tanıklanan *örği-* fiilinin varlığından anlaşılmaktadır. ‘Otağ, taht kurmak, yükseltmek, kurmak’ karşılığındaki bu *örği-* fiilinin de bir kök biçim olmadığı söylenebilir. Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan bir *ör-* kök biçimi vardır. Bu kök biçim, Eski

³ Daha geniş bilgi için ayrıca bk. Aydın, 2018: 162.

Uygur Türkçesi metinlerinde ‘yükselmek, çıkmak’; Karahanlı Türkçesinde ise ‘örmek, bağlanmak; belirlemek, çıkmak, kopmak, yükselmek; ayağa kalkmak’ anlamlarını karşılamaktadır (Caferoğlu, 2015: 152; Ünlü, 2012: 614-615). *Örgi-* fiili ile *ör-* fiili arasındaki anlamsal bağlantı anlaşılır durumdadır. Çünkü ‘kağanlık otağı, taht’ yerden yukarıya ‘yükseltilmiş’ bir yapıya sahiptir. *Ör-* fiili eski Türk yazıtlarında iki yerde tanıklanmıştır. Sözcüğün Teke-Turu yazıtının 1. satırındaki kullanımı, *ör-* fiili ile *örgi-* fiili arasındaki anlamsal ilgiyi kanıtlar niteliktedir:

ew örti // ew örtti “Ev yükseldi (çadır kuruldu) // ev inşa etti.” (Tıbıkova vd. 2012: 126-127; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A53/A53_O.HTM)

Sözcüğün yazıtlardaki diğer kullanımı ise KT B’dedir. *Ör-* fiili burada ‘ayaklanmak, isyan etmek’ anlamını karşılamaktadır. Bu anlam, sözcüğün ‘ayağa kalkmak’ karşılığıyla ilgilidir. *Ör* kök biçiminin bir sestüş kök olduğunu da belirtmek gerekir. *Ör* adının Maytrisimit’de ‘taht’ anlamıyla geçmesi ilgi çekicidir (Tekin, 2019: 446). *Ör* adı DLT’de ise ‘kaftanın koltuk altı’ karşılığıyla tanıklanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 21). *Örgin* sözcüğünü yapısal açıdan açıklamak için {-gl-} ekinin kullanılması kabul edilebilir durumda değildir. Çünkü *örgi-* fiili tek başına tanıklanmıştır. Sözcüğün Moğolca kökenli olduğu görüşlerine karşın özellikle *ör-* fiilinin Türkçenin söz yapımı ve anlam dünyası açısından zorlayıcı açıklamalara gerek bırakmayacak biçimde *örgi-* ve *örğın* sözcüklerine geliştiği söylenebilir. Burada *örğın* sözcüğünün kök biçiminin *ör-* fiili olduğu ile sözcüğe getirilen son ekin {-n} eki olduğu belirlendikten sonra sözcüğün aldığı ilk ekin ne olduğu, yazının üçüncü bölümünde açıklanmaya çalışılacaktır.

3. {-gl-} Ekinin yapısal ve anlamsal görünümü üzerine düşünceler

‘Yükselmek’ karşılığındaki *ör-* fiilini ‘yükseltilmiş’ bir niteliğe sahip olan ‘kağan otağı; taht’ sözcüğüne bağlayan fiil, ‘otağ, taht kurmak, yükseltmek, kurmak’ karşılığındaki *örgi-* fiilidir. *Örgi-* fiili burada ‘otağı, tahtı yükseltme’ işine işaret etmektedir. Bu itibarla *ör-* fiilini *örğın* sözcüğüne bağlayan ekin fiillere gelerek yeni fiiller türeten {-gl-} eki olduğu sorunsuzca tespit edilebilmektedir. Burada farklı yorumlara yer bırakmayan iki noktadan biri *örgi-* fiili diğeri ise {-n} ekinin yadsınamaz varlığıdır. {-gl-} ekinin eklendiği fiili, ‘otağın, tahtın yükseltilmesi, kurulması’ işi göz önünde bulundurularak kesin olmamakla birlikte yer-yön bakımından etkilediği düşünülebilir. Çünkü sözü edilen üretim, ‘aşağıdan yukarıya’ doğru yapılan bir eylemin sonucunda ortaya çıkmaktadır.

İç- ‘kaybolmak’ fiilinden türediği anlaşılan *ıçgın-* sözcüğünün barındırdığı dönüşlülük anlatımını sağlayan ekin {-n-} eki olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda elde, bir *ıç-* kökü bir de dönüşlülük bildiren {-n-} eki vardır. Bu itibarla gerek ses ve yapı gerekse de anlam ve bildirişim açısından, *ıç-* kök biçimini *ıçgın-* fiiline bağlayan ekin {-gl-} eki olduğu sonucu zorlamaksızın ortaya çıkmaktadır. Burada oluşan **ıçgı-* fiili henüz tek başına Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanamamıştır. **ıçgı-* fiilinin karşıladığı anlamın hem *ör-* < *örgi-* gelişimine hem de *ıçgın-* fiilinin ‘düşürmek, elinden gitmek, yitirmek’ karşılığına bakılarak ‘kaybetmek’ biçiminde olduğu söylenebilir. *Ör-* ‘yükselmek’ < *örgi-* ‘yükseltmek; *ıç-* ‘kaybolmak’ < **ıçgı-* ‘kaybetmek’. İlginç biçimde, tıpkı *ör-* fiilinin *örğın* adına geliştiği noktada ‘aşağıdan yukarıya’ doğru yapılan bir işten söz edildiği gibi *ıç-* kök biçiminin *ıçgın-* fiiline geliştiği noktada da mantıksal açıdan ‘yukarıdan aşağıya’ oluşan bir durumdan söz edilebilir. Bu noktada, *ıçgın-* fiilinin ‘düşürmek, elden gitmek’ temel anlamından ‘yitirmek, dağılmak, ufalmak’ anlamına doğru geliştiği anlaşılmaktadır. *Kölke ıçgınmış* ifadesi, bu durumun anlaşılması için güzel bir örnektir. Yine kesin olmamakla birlikte {-gl-} ekinin *ıçgın-* fiilini yer-yön bakımından etkilediği düşünülebilir. Böylece eldeki veriler ışığında, {-gl-} ekinin fiillere gelerek yeni fiiller türeten ve eklendiği fiilleri yer-yön bakımından etkileyen nitelikte bir ek olduğu söylenebilir.

Sonuç

1. 'Düşürmek, elinden gitmek, kaybetmek, yitirmek, dağılmak, ufalmak, kaçırmak, kaybedilmek, yok edilmek, yakalanmak' karşılığındaki *ıçgın-* sözcüğünün *ıç-* 'kaybolmak' kök biçimine sırasıyla {-gI-} ve {-n-} ekinin getirilmesiyle kurulduğu anlaşılmaktadır.
2. 'Kağanlık otağı, taht' karşılığındaki *örğın* sözcüğünün *ör-* 'yükselmek' kök biçimine sırasıyla {-gI-} ve {-n-} ekinin getirilmesiyle oluştuğu görülmektedir.
3. Etimoloji sözlüklerinde işaret edilmeyen {-gı-} eki, Eski Türkçenin söz yapımında kullanılan ekler listesindeki yerini almalıdır.
4. Yapılan inceleme sonucunda, eldeki verilere bakılarak {-gI-} ekinin fiillere gelerek yeni fiiller türeten ve eklendiği fiilleri yer-yön bakımından etkileyen nitelikte bir ek olduğu söylenebilir.

Kısaltmalar

- AY → Altun Yaruk.
BK → Bilge Kağan Yazıtı.
BTT → Berliner Turfantexte.
DKPAM → Daşakarmapathāvadānamālā.
DLT → Dīvānu Lugāti't-Türk.
ED → Clauson 1972.
HT → Xuanzang Biyografisi.
IB → Irk Bitig.
KB → Kutadgu Bilig.
KT → Köl Tegin Yazıtı.
O → Ongi Yazıtı.
ŞU → Şine Usu Yazıtı.
Ta → Tariat (Terh) Yazıtı.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I metin*. Ankara: TDK.
- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Clark, L. V. (1977). "Mongol elements in old Turkic?". *JSFOu*. 75, 110-168.
- Demirel, E. (2017). "Kuçgundi 'soğan' sözcüğünün kökeni üzerine". *Teke Dergisi*, 6/4, 2122-2131.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā giriş - metin - çeviri - notlar - dizin - tıpkıbası*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dīvānu Lugāti't-Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Ankara: TDK.

- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. Von. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK.
http://www.altay.uni-frankfurt.de
- Kasai, Y. (2008). *Die Uigurischen buddhistischen kolophone (Berliner Turfantexte XXVI)*. Turnhout: Brepols.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, giriş, metin ve dizin*. Ankara: TDK.
- Mirsultan, A. (2010). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, Xuanzang leben und werk teil 9, Die alttürkische Xuanzang-biographie X*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: TDK.
- Ölmez, M. ve Röhrborn, K. M. (2001). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, Xuanzang leben und werk teil 7, die alttürkische Xuanzang-biographie III*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ramstedt, G. J. (1912). "Prevod nadpisi selenginskogo kamnya". *Trudi Troitsko-Kyahtinskogo Otdeleniya Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşestva*, 15/1, 40-49.
- Röhrborn, K. M. (1991). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, Xuanzang leben und werk teil 3, die alttürkische Xuanzang-biographie VII*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Röhrborn, K. M. (1996). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, Xuanzang leben und werk teil 5, die alttürkische Xuanzang-biographie VIII*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtları söz varlığı incelemesi*. Konya: Kömen.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: TDAD.
- Tekin, T. (2019). *Irk Bitig eski Uygurca fal kitabı*, Ankara: TDK.
- Tekin, Ş. (2019). Uygurca metinler II, Maytrısimit, burkancılarnın mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram. Ankara: TDK.
- Tezcan, S. (1981). "Kutadgu Bilig dizini üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, XLV/2, (178), 23-78.
- Tıbkova, L. vd. (2012). *Katalog drevnetyurkskih runičeskix pamyatnikov gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Yıldırım, F. (2017). *Irk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: TDK.
- Zieme, P. (1975). *Manichäisch-Türkische texte, übersetzung, anmarkungen, (Berliner Turfantexte V)*. Berlin: Akademie.